

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÖZELLEŞTİRME FAALİYETLERİNE ÖRNEK OLARAK REJİ TÜTÜN İDARESİ

Zeynep KARAÇOR¹

Perihan Hazel KAYA²

Melikşah AYDIN³

Özet

Tarihin en güçlü imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu, önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktaydı. En büyük geçim kaynağı tarım olan Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret de gelişmişti. Avrupalıların yeni dünyayı keşfi ile ticaret yolları değişmiş, dünya yeni bir döneme adım atmıştı. Avrupalıların yeni keşfedilen kıta üzerinden zenginleşmeleri sanayi akımını başlatmış, merkantilizmin doğmasına neden olmuştur. Merkantilist ülkeler için Osmanlı İmparatorluğu toprakları kârlı bir pazar haline gelmiştir. Değişen dünya düzenine ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi günden güne zayıflamıştır. Fetih ve ticaret gelirleri duran Osmanlı İmparatorluğu son çare olarak dış borçlanmaya başvurmuştur. Yıllarca borçlanmasını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu artık aldığı borçları da ödeyemez duruma gelmiş, ülkenin gelir kalemlerinden bazılarını borçlarına teminat olarak göstermiştir. Bu çalışmada tütün üretiminden, satışına kadar her türlü ayrıcalığa sahip olan çok uluslu Reji Şirketi'nin kuruluşu, yapısı, faaliyetleri ve sosyal-ekonomik alanda yarattığı değişim incelenmiştir. Reji Şirketi Osmanlı İmparatorluğu'nu genel anlamda sömürü kaynağı olarak kullanmış, isyanlara rağmen kâr amacı güden faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tütün, Reji, Dış Borç, Duyun-u Umumiye

Jel Kodları:H63, O10, P25

REJI TOBACCO ADMINISTRATION AS AN EXAMPLE OF PRIVATIZATION ACTIVITIES IN OTTOMAN EMPIRE

Abstract

Ottoman Empire, one of the most powerful empires of history, was located on important trade routes. Although the economy is mostly based on agriculture, trade has also developed in the Ottoman Empire. Trade routes changed with European's discovery of the New World and the world switched to a new process. The enrichment of Europeans over the newly discovered continent has started the industry movement and led to birth of mercantilism. For the mercantilist countries, the lands of the Ottoman Empire became a profitable market. The economy of the Ottoman Empire, which could not keep up with the changing world order, weakened day by day. The Ottoman Empire, where the conquest and trade revenues stopped, applied to foreign borrowing as a last resort. The Ottoman Empire, which continued to borrow for years, has become unable to pay its debts and has shown some of the income items of the country as collateral for its debts. In this study, the organization, structure, activities and change in social-economic area of the multinational Reji Company, which has all kinds of privileges from tobacco production to sales, is examined. The Reji Company has used the Ottoman Empire as a source of exploitation in general terms, and has continued to pursue profit-intentional activities despite rebellions.

Key Words: Ottoman, Tobacco, Reji, External Debt, Duyun-u Umumiye

JEL Classification: H63, O10, P25

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, zkaracor@selcuk.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, perihaner@selcuk.edu.tr

³ Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İ.İ.B.F., Bankacılık ve Finans Bölümü, maydin@ohu.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun çoğu, genellikle geçimini tarımdan sağlayan, çiftçi kesimden oluşmaktaydı. Ayrıca ticaret ve zanaat de gelişmişti. Amerika kıtasının keşfiyle yeni ticaret yolları kullanılmaya başlanmış, Avrupa'nın ticari faaliyetleri gelişme göstermiştir. Merkantilizmin yayılma gösterdiği Avrupa'da sanayileşme iyiden iyiye kendini göstermeye başlamıştı. Sanayileşme akımına ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ülkeleri için kârlı bir pazar haline gelmiştir. Sanayi akımını yakalayamayan ve dışa bağımlı hale gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi günden güne kötüye gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu artık savaşları bile finanse edememeye başlayınca, bir zamanlar sıcak bakılmayan dış borçlanmaya muhtaç hale gelmiştir. İlk olarak Kırım Savaşı'nı finanse etmek amacıyla yapılan borçlanma daha sonra bütçe açığını kapatmak, eski borçların ödenmesi, demiryolları inşası gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda 1914 yılına kadar sürdürülmüştür. 1854 yılında Avrupalı devletlerden ilk borçlanmasını yapan Osmanlı Devleti ilerleyen yıllarda borcunu ödeyemeyince, borç verenlerden emir almak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerinin borçlu ülkelere dağıtılması amacıyla kurulan Duyunu-u Umumiye ile başlayan dış baskı Reji Şirketi'nin kurulmasıyla iyice artış göstermiştir. Duyunu-u Umumiye'den çıkan Reji İdaresi ise tütün üzerine her türlü faaliyetleri gerçekleştirme yetkisine sahip yabancı sermayeli tekel gücüne sahip bir şirketti.

Amerika'nın keşfiyle ilk önce İspanya'ya oradan tüm dünyaya yayılan tütün, Osmanlı İmparatorluğu'na 1600'lü yıllarda gelmiştir. Tütünün Osmanlı topraklarına girmesiyle kullanımı da hızla artmış ve hem önemli bir tarım ürünü hem de gelir kaynağı olmuştur. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla en önemli gelir kaynaklarından birini kaybeden Osmanlı Devleti Reji'nin faaliyetleri üzerinde söz sahibi değildi. Tütün üreticilerine kâr marjını arttırmak adına her türlü eziyeti çektiren Reji İdaresi'nin faaliyetlerine, Osmanlı İmparatorluğu aldığı borçlardan dolayı göz yummak zorunda kalmıştır.

Literatürde Reji İdaresi'nin kuruluşu ve sonuçları ile alakalı yapılan çalışmalar sınırlı nitelik taşımaktadır. Oktar ve Alan (2018) Reji Şirketi'nin ağır çalışma şartlarını protesto etmek amacıyla tütün işçilerinin yapmış olduğu işçi grevlerini Cibali Tütün Fabrikası özelinde çalışmasında ele almıştır. Reji Şirketi'nin en çok mal çıktısını aldığı Cibali Tütün Fabrikası'nda kayda geçen yedi adet işçi grevi olduğu açıklamasında bulunan Oktar ve Alan bu grevlerin organize eylem olarak nitelendirilmesinden çok Şirket baskısı sonucu ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak Reji Tütün Şirketi çalıştırmakta olduğu işçilerin çalışma şartlarını ve ücret düzeylerini optimum seviyede dahi buldurmamıştır. Ösen (2015) ise Reji Şirketi'nin düşük fiyat politikası gütmesi nedeniyle tütün tüccarlarının satmak istediği fiyattan tütün satışı yapamaması nedeniyle Niğde ili özelinde giriştikleri kaçakçılık faaliyetlerini ve bu kaçakçılığın önlenmesi adına Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü kaçakçılıkla mücadele çalışmasını ortaya koymaktadır. Keskinlik (2013) Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Kaçkarlar iktidarındaki İran'da ekonomik sıkıntılarının sonucu olarak İngilizlere verilen birçok imtiyazdan ve tütün rejisinden bahsetmektedir. Tüccar-ulema ilişkisinin kuvvetli olduğu İran'da bu tekel kuruluşun yaşam süresinin Osmanlı Devleti'nde ki kadar uzun sürmemesinin, İranda ki ulemaların Osmanlı Devleti'ndeki ulemalar kadar devlete bağlılıklarının olmaması ve bağımsız hareket etmelerinin bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Öztürk ve Keskin (2013) Osmanlı'da tekel faaliyetinin bir örneği olan Reji İdaresi'nin faaliyetlerini günümüz firmalar nezdinde değerlendirmiştir. Kapitalizmin "9. Yüzyıl Osmanlı koşullarına kıyasla daha da gelişmiş olduğunu öne süren yazarlar, günümüzde Türkiye'nin kapitalist sermaye sahiplerine olan bağlılığının ekonomik sistemde birçok olumsuzlukla sonuçlandığını savunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda özelleştirme faaliyetlerini Reji tütün idaresi bağlamında ele alarak özelleştirme faaliyetinin ne denli sonuçlar ortaya koyabileceğini ele almaktır. Bu doğrultuda, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Reji Şirketi'yle halk arasındaki anlaşmazlıklardan, Osmanlı'yı borca sürükleyen nedenlerden ve Reji'nin faaliyetlerinden daha detaylı olarak bahsedilecektir.

1.TÜTÜN NEDİR?

Patlıcangiller familyasından, çok yıllık bir bitki olan tütünün 65 farklı türü mevcuttur. En çok tercih edilen tütün türleri olan “Nicotiana tabacum” ve “Nicotiana rustica” sigara, pipo, puro vb. yapımında kullanılır. Farklı iklim çeşitlerine adapte olmuş türleri olmakla beraber genellikle nemli iklim bitkisi olan tütünün tarla dönemi 80-120 gündür. Tarlaya ekimi yapılan ve tarla dönemini tamamlayan tütün yaprakları harmanlandıktan sonra kurutma aşamasına geçilir. Farklı kurutma yöntemleriyle işleminden geçirilen tütün yaprakları genellikle sigara yapımı amacıyla kıyılarak yada farklı ihtiyaca göre hazırlanarak piyasaya sürülmektedir.

Tütünün ticari açıdan yararlanılan en önemli kısmı olan yaprağı, barındırdığı kimyasal özellikleri bakımından üretiminde önem taşımaktadır. Ayrıca kökte sentezlenen ve tütün yaprağında biriken nikotin güçlü bir alkoloittir ve keyif verici, bağımlılık yapıcı özelliği bulunmaktadır.

1.1.Tütünün Tarihçesi

Anavatanı orta Amerika olan tütün bitkisi, Christopher Columbus’un Amerika kıtasını keşfiyle Avrupalılar tarafından tanınmaya başlanmıştır. Tütünün, Amerika kıtası yerlileri tarafından dini törenlerde ve şenliklerde çubuklara sarılarak kullanımı Avrupalıların dikkatini çekmiş daha sonra hastalıklara iyi geldiği düşüncesiyle Amerika’dan Avrupa’ya getirilmiştir.

Her türlü hastalığa iyi geldiği fikri Avrupa’da hızla yayılırken, tütün kısa sürede tanınmaya başlanmış, ilk olarak İspanya’da daha sonra tüm dünyada kullanımı yaygınlaşmıştır. İlk başlarda süs bitkisi ve şifa amacıyla kullanılan tütün bitkisi veba hastalığının ortaya çıkmasıyla kullanımı artmıştır. Daha sonra keyif verici madde olarak da kullanılması, tütünün yaygınlaşması ve bir kültür haline gelmesi çokta uzun sürmemiştir.

Tütün Anadolu topraklarına 1600’lü yıllarda Venedikli tüccarlar tarafından şifa bitkisi olarak getirilmiştir. Osmanlı ülkeye tütünün gelmesinin üzerinden çokta zaman geçmeden tütün üretir hatta ihraç eder duruma gelmiş, tütün gelirleri Osmanlı’nın önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Anadolu’nun özellikle de Ege Bölgesi’nin uygun iklim koşulları nedeniyle orijini Amerika olan tütün Osmanlı’da üretilip Avrupalıların tütün talebini karşılar hale gelmiştir. Artan tütün talebi ve Anadolu’nun tütün üretimi için gerekli iklim koşullarını sağlaması nedeniyle artan tütün üretimi hem Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomisi açısından hem de yarattığı yeni iş imkanları bakımından Osmanlı’ya iyi yönde katkıda bulunmuştur. Tütünün zararlarının anlaşılması sonrası Osmanlı İmparatorluğu’nda zaman zaman padişahlar tarafından tütün kullanımına kısıtlamalar getirilse de, üretimi dalgalanmalar gösterse de yarattığı gelir nedeniyle tütün üretimi günümüze kadar devam ettirilmiştir.

2.OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA DIŞ BORÇLAR

Ülkeleri siyasi ve ekonomik yönden etkileyen ve uzun dönem planlama gerektiren dış borçlar önemli bir faktör niteliği taşımaktadır. Borç alan ülke finansman sağladığı ülkeye belli bir süreliğine bağımlı hale gelmektedir. Sonuç olarak tıpkı Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi alınan borçların getirisi yüksek alanlarda kullanılmaması sonucu borçlar, bir kanser gibi yayılarak ülkenin sonunu getirebilmektedir. Dünyanın önde gelen imparatorluklarından olan Osmanlı’da dış borçlar sebebiyle büyük bir yükün altına girmiş ve en sonunda dayanamayarak çökmüş, tarihte borç nedeniyle batan ülkeler içerisindeki yerini almıştır.

2.1.Osmanlı İmparatorluğu’nu Dış Borçlanmaya İten Sebepler

Osmanlı İmparatorluğu tarımsal üretimin yanında el zanaatları üretiminin yapıldığı, tarihi ticaret yollarının üzerinde bulunan ve buna bağlı olarak canlı bir ticari hayatı olan bir ülkeydi. Avrupalıların yaptığı coğrafi keşifler ile ticaret yollarının değişmesi, ülkelerin sanayileşme akımına girmeleri ve merkantilizmin bu dönemde yaygınlaşması birden Osmanlı’da işlerin seyrini değiştirmiştir. Osmanlı bu dönemde çoğunlukla tarım ürünleri ihraç eden, nihai mal ithal eden konumda olduğundan yeni akım Osmanlı Devleti’nin aleyhine olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu sanayi akımından tamamiyle kendini somutlamamakla beraber tam anlamıyla da içinde yer almamıştır. 19. yüzyıl merkezi bürokrasi

açısından bir reform ve yeni dünya ekonomisine uyum sağlama dönemi olmuştur (Anbar, 2009). Değişen dünya düzeni içerisinde yer almaya çalışan imparatorluk çeşitli devletlerle imzalanan anlaşmalarla Batı'nın kapitalist düzeninde yer almak durumunda kalmıştır. Sanayi Devrimi'nin getirdiği seri üretim karşısında da yerli üretim rekabet gücünü yitirmiştir. Antlaşmalarla ithalattan alınan vergi oranlarının düşürülmesi, devletin vergi gelirlerindeki kaybı artırmıştır (Tunçel ve Yıldırım, 2014). Savaş gelirlerinin azalması buna karşılık giderlerin artması, fetihlerin durması, vergi gelirlerinin bütçeye aktarılmasında sıkıntılar yaşanması bütçe açıklarının önemli düzeylere ulaşmasına neden olmuştur (Şeker, 2007). Yapısal sorunlara çözüm bulmadan kısa vadeli diğer bir deyişle günü kurtarmaya yönelik alınan önlemler sadece Darphane'yi kısa süreli olarak doldurmaya yararmış, uzun vadede İmparatorluğu bir dış borç serüvenine sürüklemiştir (Yılmaz, 2002).

Dış borçlanmanın bir başka nedeni ise kronikleşen mali açıkların yanında ödemeler dengesinde görülen bozulmaların artmasıdır. Özellikle yabancı ülkelere verilen kapitülasyonlar, 1740 yılından sonra ekonomik tavizlere dönüşmüş ve devletin çöküş sürecini hızlandırmıştır (Değer ve Anbar, 2010).

2.2.1854-1903 Yılları Arasında Yapılan Dış Borçlanmalar

Osmanlı Devleti ilk başlarda dışarıdan borçlanmaya sıcak bakmıyor, yabancı ülkelere dış borç alınmasını geleneklere aykırı ve onur kırıcı olarak kabul ediyordu. “Öte yandan Şeyhülislam fetvası ile de dış borcun mekruh olduğu ilan edilmiştir” (Cezar, 1986). Fakat değişen dünya düzeni, ekonominin kötüye gitmesi, gelirlerin azalması ve sanayileşmenin de başlamasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borç direnci kırılmıştır. Tablo 1'den görüleceği üzere Osmanlı İmparatorluğu ilk dış borç alımını 1854 yılında Kırım Savaşı'nın finansmanı için yapmış ve sonraki yıllarda borçlanma artarak devam etmiştir. Tablo 1 incelenirse Osmanlı Devleti aldığı borçları yatırımda kullanmakla beraber genelde bütçe açıklarının finansmanı ya da eski borçların ödenmesi adına borçlanma yapmıştır.

1854-1874 arası yapılan dış borçlanma ile 238.773.272 Osmanlı lirası anapara karşılığında elde edilen net tutar 127.120.220 Osmanlı lirasıdır. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti bu dönemde yapmış olduğu dış borçlanma ile yapılan borç tutarının %53,2'sini elde ettiği görülmektedir. Vedat Eldem'in (1970) yaptığı bir çalışmaya göre, çıkarılan tahvillerin başa başfiyatları üzerinden satılmalarının mümkün olmadığı görülmüştür. 1854-1874 döneminde toplam 5.298.7 milyon frank değerinde tahvil çıkarılmış ancak tahvillerin ortalama ihraç fiyatı % 56.8 olmuştur. Bu rakam Osmanlı Devleti'nin %43.1'lik fazladan bir borç yükü altına girdiğini ifade eder.

Tablo 1: 1854-1874 Arası Dış Borçlar

İstikraz Tarihi	Anapara (OL)*	Safi Bedel(OL)*	Faiz	Borçlanma Nedeni
1854	3.300.000	2.640.000	6	Kırım Savaşı giderlerini finanse etmek
1855	5.500.000	5.644.375	4	Bütçe açığını kapatmak
1858	5.500.000	4.180.000	6	Kaimenin bir bölümünün tedavülden kaldırılması
1860	2.240.942	1.400.588	4	Eski borçların ödenmesi
1862	8.800.000	5.984.000	6	kaimelerin %40'ının satın alınması ve kalanının borç senedi olan tahvillere değiştirilmesi, Sultan Abdülaziz'in mali alanda ıslahat girişimleri
1863	8.800.000	6.248.000	6	Galata bankerlerine olan borçları azaltmak ve ayarı bozuk olan paraları tedavülden kaldırmak
1865	6.600.000	4.356.000	5	Eski borçların anapara ve faiz ödemeleri
1865**	40.000.000	20.000.000	6	Borçlara karşı çıkarılmış olan tahvillerin hükümet tarafından uzun vadeli ve harici bir istikraza dönüştürülmesi
1869	24.444.442	13.200.000	3	Bütçe açıklarının kapatılması ve dalgalı

				borçların ödenmesi
1870	34.848.000	11.194.920	6	Rumeli Demiryolları inşası
1871	6.270.000	4.577.100	9	credit General Ottoman ve Londra'da Chon Sons ve Dent Palmer ile Borç anlaşması yapılması
1872	5.302.220	5.222.686	5	Devletin çıkarmış olduğu tahvillerin, credit General Ottoman ve Austo-Ottoman Bankası tarafından %98.5 ihraç fiyatıyla satın alması
1873**	12.612.110	6.832.551	6	Devletin 1872 hazine tahvillerini zamanında ödeyemeyeceğini anladığından 1873 ikinci tertip umumi borçlar tahvilleri ihracı
1874	44.000.000	19.140.000	5	Vadesi dolan dış borç ve faizlerin ödenememesi nedeniyle devletin umumi gelirleri karşılık gösterilerek Osmanlı Bankası'nın imtiyazları genişletilmek şartıyla bankadan borç alınması
	238.773.272	127.120.220	TOPLAM BORÇ	

Altın Osmanlı Lirası (OL). **Umumi borç

Kaynak: Dikmen, N. (2005), s. 143.

1854-1874 döneminde çıkarılan tahvillerin itibari kıymetinin 5298.7 milyon frank, fiili ele geçen paranın da 3012.9 milyon frank olmuştur. Tahvillerin başa baş fiyatları üzerinden satılmadığı, ortalama ihraç fiyatının % 56.8 olduğu görülür. Bu durum Osmanlı Devleti'nin %43.2'lik fazladan bir borç yükü altına girdiğini göstermektedir (Dikmen, 2005).

Ayrıca bu dönemde Osmanlı Bankası genişletilerek 1 Haziran 1863'te Bank-ı Osman-i Şahane kurulmuştur. Bank-ı Osman-i Şahane'ye verilen en önemli imtiyazlardan biri kağıt para basmak, ikincisi ise Osmanlı Devleti'nin dış ve iç borç ödemelerini üstlenerek yaptığı bu işlemlerden %1 komisyon alması ve dış ve iç borç anlaşmalarının aracısı olmaktır.

Osmanlı İmparatorluğu 1875 yılında yüzyılın en büyük kıtlığı denecek derecede kıtlık yaşamıştır. Bu tarihte tarım mahsulleri kötüydü, seller her zamankinden şiddetliydi ve bazı bölgelerde salgın hastalıklar başlamıştı. Bu olumsuzluklar nedeniyle Osmanlı özellikle tarımdan alınan aşarı ve diğer vergileri toplamakta zorluk çekti. Neticede tüm bu zorluklar ve olumsuzluklar yeni borçlanmaları beraberinde getirmiştir.

Osmanlı borçlandıkça borcunu ödeyemez duruma gelmiş, yabancı ülkelerle bu sorunu çözmek amacıyla 1880 yılının Eylül ayında masaya oturmuştur. Alacaklı devletlerden İngiliz, Fransız, Avusturya ve İtalya temsilcileri ile Osmanlı temsilcileri 1881 Ocak ayında anlaşma sağlayarak, anlaşma maddelerini bir fermanla toplamışlardır. Muharrem ayında çıkarıldığı için daha sonra Muharrem Kararnamesi olarak adlandırılan ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borç miktarını indirmekte, ödeme koşullarını yeniden düzenlemekteydi. Buna karşılık Osmanlı Devleti, sınırları içinde devletin vergi gelirlerinin bir bölümünü yabancı alacaklılar adına toplayarak Avrupa'ya aktaracak ve yabancı alacaklıların temsilcisi olarak çalışacak yeni bir örgütün kurulmasını kabul etmekteydi(Kopar ve Yolun, 2012). Osmanlı'nın gelir kaynaklarından damga vergisi, tütün ve tuz tekelleri, ipekten alınan vergi ve alkollü içkilerden alınan vergiler, yabancılar tarafından yönetilen Duyun-u Umumiye İdaresi adı verilen bu kuruluşa teslim ediliyordu.

Sözlük anlamı Borçlar İdaresi olan Duyun-u Umumiye Fransız, İtalyan, İngiliz ve Avusturya temsilcilerinden oluşuyordu. Muharrem Kararnamesiyle kurulan bu idare Osmanlı İmparatorluğu'nun mali kaynaklarını kontrol altına alıyor bir nevi Osmanlı Devleti yabancıların sömürgesi konumuna düşüyordu. Devlet içinde devlet niteliği taşıyan Duyun-u Umumiye İdaresi yıllarca Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerine ortak olmuş, dış borcu sebebiyle de hükümetin bu kurumun işlerine yardımcı olması ve koruma sağlaması beklenmiştir.

Tablo 2: 1886-1903 Arası Dış Borçlar

İstikraz Tarihi	Anapara	Ele Geçen Meblağ	Faiz	Borçlanma Nedeni
1886	6.500.000	6.500.000	5	Osmanlı Bankası'ndan muhtelif tarihlerde alınan avansların düzenli borçlar hâline çevrilmesi
1888	1.650.000	1.155.000	-	Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan aldığı mühimmat malzemesi bedelinin ödenmesi
1890	8.609.996	6.457.497	4	Mümtaz tahvillerin tebdile tabi tutulması.
1890	4.999.500	4.399.560	4	İç ve dalgalı borçların muntazam borca tahvili
1891	6.316.920	5.685.228	4	Borç karşılığı yeni tahvil çıkarılması, Osmanlı Bankası ve Rothscil firması tahvillerin tümünü %90 fiyatıyla satın almıştır.
1893	1.000.000	700.000	4	Bütçe açıklarını karşılamak
1894	32.400.000	23.814.000	4	Rumeli Demiryolları imtiyazını alan şirketin 1885 yılında hükümete verdiği avansın ödenmemiş kısmı olan 20.637.624 frank'ın ödenmesi
1894	8.212.340	7.473.229	3,5	1854 ve 1871 istikrazlarının tahvili
1896	3.272.720	2.781.812	-	Rumeli Demiryolu Kumpanyası'na yapılacak ödeme, Girit isyanı ve Ermenistan olayların nedeniyle ortaya çıkan ek giderler
1902	8.600.000	6.880.016	4	Gümrük istikrazı tahvili için
1903	2.376.000	2.376.000	-	Konya'dan Basra körfezine uzanacak demiryolunun finansmanı
1903	48.960.000	39.902.400	-	1888 tarihli Balık avı istikrazının tahviline karar verilmesi

Kaynak: Yeniay, İ. H. (1964), s. 23.

Tablo 2'den görüleceği üzere Osmanlı İmparatorluğu borçlanma çarkına girmiş, artık ülke ekonomisi yabancılara bağımlı hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin borçlanma serüveni 1914 yılına kadar devam etmiştir ve en sonunda imparatorluğun yıkılmasıyla borçlar, Osmanlı'ya bağlı devletler arasında bölüştürülmüş, en büyük pay Türkiye Cumhuriyeti'ne düşmüştür.

3.REJİ İDARESİNİN KURULMASI

Osmanlı İmparatorluğu tütünün topraklarına getirilmesinden itibaren tütün ziraatiyle ilgilenmiş ve bu alan, tütün üretiminde çalışan işçilere, tüccarlara ve araçılara iş kapısı açmıştır. İstihdam yaratması dışında imparatorluk için de tütün vergisi önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu yabancılardan ve Galata Bankerlerinden aldığı borçları ödeyemez duruma geldiğinde, Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasına karar vermiştir. Rusum-i Sitte idaresinin topladığı vergilerle, Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi, tömbeki vergisi ve Kıbrıs gelirleri Muharrem Kararnamesiyle Duyun-u Umumiye'ye, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarına karşılık devredilmiştir. Duyunu Umumiye İdaresinden doğan "Müşterekül Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye" ya da "Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekül Menfaa Reji Şirketi" Avrupa'nın hemen her kapitalist ülkesinin temsil edildiği çok uluslu bir yabancı sermaye yatırımdır. Devletin tütün gelirlerine ortak olmak için ve Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödemek amacıyla kurulan tütün rejisi, Osmanlı kaynakları üzerinde Avrupa kontrolünü açık bir duruma kavuşturan kendine has özellikleri olan ve çok uluslu bir özelleştirme modeli niteliğindedir. 1883 yılında yabancı sermayeyle kurulan, 14 Nisan 1884 yılında faaliyete geçen Tütün Rejisi Şirketine Osmanlı İmparatorluğu, tütün alım ve satımında, sigara üretiminde ve imparatorluk içindeki tütün üretiminin denetlenmesinde tekelci ayrıcalıklar tanımaktaydı. Reji Şirketi'nin işler hale gelmesiyle, Osmanlı üzerinde tütünün tüketimi ve üretimini kapsayan tüm aşamalarda monopöl hakkı, çok uluslu bir şirketin elinde toplanmıştır. Osmanlı Devleti en önemli gelirlerinden biri olan tütün gelirini bir Avrupa şirketinin yönetimine bırakmıştır. İdare, ilk imtiyaz dönemi olan 1883-1913 arasında 30 yıl ve ikinci imtiyaz dönemi olan 1913-1925 yılları arası 12 yıl olmak üzere toplamda 42 yıl Osmanlı Devleti ve ilk

yıllarında olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde tütün işletmecisi olarak faaliyet göstermiştir (Keskinkılıç, 2000).

Reji Şirketi'ne bırakılmış olan gelirler; mamul tütün satışları, ihraç edilen tütünden alınan resimler, ruhsat gelirleri, sigara, enfiye, çiğneme tütün ithalatından elde edilen gümrük giriş resimleri, faizler ve öteki gelirler, Bağdat-Musul geliri olmak üzere altı başlıkta toplanabilir (OKTAR, 1992). Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli gelir kalemlerinden olan tütünden alınan vergiler ve tütün üretimi üzerinde yönetsel kayıpları Osmanlı Devleti özellikle tütün işiyle uğraşanlar için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

3.1.Reji'nin Faaliyetleri

Reji İdaresi Osmanlı topraklarında yapılan tütün üretimi üzerinde söz sahibiydi. Tütün üretimi yapmak isteyen çiftçi ilk önce Reji'den izin almak zorundaydı ve aldığı izinle yetiştirebileceği tütün miktarı yine Reji tarafından belirleniyordu. Ruhsatname adı verilen tütün üretim iznini almak için çiftçi Reji İdaresi'ne başvuru yapmalıydı. Fakat ruhsatname almak birçok çiftçi için zorlu bir süreç olmuştur. Çünkü ruhsatname almak için Reji İdaresine başvuru yapmak gerekiyor, bunun için belli başlı vergi masraflarına katlanmak gerekiyordu. Ruhsatname başvurusu yapmakla da bitmiyor, ruhsatname alamamak durumuyla da karşı karşıya kalabiliyorlardı. Reji Şirketinin ruhsat vermede sorunlar çıkarmasının en önemli sebepleri arasında üretimi kısıtlama veya bir nevi kotalandırma isteği yer almaktadır. Üretimi kısıtlamak istemesinin nedeni ise ortaya çıkacak ürün fazlasının tütünün hem kalitesini hem de fiyatını düşüreceği endişesidir (Dıġıroġlu, 2007).

Reji İdaresi üretilen tütünü kendi ambarlarında depolama görevini de üstlenmişti. Ayrıca çiftçiden bu ambarlarda tütün depolamak için depolama masrafı alıyordu. Tütün üreticisi ürettiği tütünü Reji İdaresinin sağladığı ambarlarda depolamak zorundaydı. Tütünün satışı da bu ambarlar aracılığıyla, Reji'nin kontrolünde yapılmaktaydı. Üretilen tütün en kısa zamanda reji ambarlarına transfer edilecek ve nakliye işlemi ya reji memurları tarafından ya da taşıma ruhsatnamesi olanlar tarafından yapılacaktı. Reji İdaresi ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan anlaşma gereği 100.000 kilodan az üreten ve reji ambarına 10 saatlik mesafede bulunan köylerdeki çiftçinin mahsulünü kendi imkânları ile nakletmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca yapılan şartnameye göre Reji İdaresinin, 100.000 kilo tütün üreten ile reji ambarına 10 saatten uzakta bulunan her köyün yanına bir ambar inşa etmesi zorunlu kılınmışken, rejinin bu taahhüdünü yerine getirmemesi çiftçinin ürettiği tütünü uzun yollar boyunca en yakın ambara nakliyesini masraflı kılıyordu. Ülkenin bazı bölgelerinde tütün üreticileri nakliyat zorunluluğundan kurtulmak amacıyla ürünlerinin 100.000 kilodan fazla olduğunu iddia etmiş, Reji İdaresi ise üreticilerin yanlış bilgi verdiğini savunmuş, eksik mahsul veren çiftçinin kilo başına 40 kuruş para cezasıyla cezalandırılmasını kararlaştırmıştır. Reji İdaresinin tütün alımında kilo başına 10-20 kuruş ödeme yaptığı düşünüldüğünde bu miktarın haksız bir uygulama olduğu görülmektedir (Erler ve Edinsel, 2011). Bundan dolayı tütün üreticileri ile Reji İdaresi arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiş, çiftçi ambar sayısının artırılmasını talep etmiştir.

Tütünün tek alıcısı konumunda olan Reji, üretilen tütünün fiyatlandırılması tekeli de kendi elinde bulundurmaktaydı. Üretim miktarının yanı sıra tütün fiyatını da belirlemesi çiftçi üzerinde büyük yük oluşturuyor, belirlenen fiyat çoğu zaman üreticiyi memnun etmiyordu. Bu durum emeğinin karşılığını alamayan üreticinin üretimden vazgeçerek bulunduğu memlekette geçimini temin edemediği için göç etmesini veya kaçakçılığa yönelmesini beraberinde getirmekteydi.

Osmanlı'da tek tütün mamülleri üreticisi konumunda olan Reji, istediği ilde ve vilayette fabrika açma ve işletme ayrıcalığına sahipti. Tablo 3'te görüleceği üzere Reji, açtığı fabrikalarda genellikle ucuz emek gücü olan kadın ve çocukları kullanıyor, bilhassa işçinin emeğini sömürüyordu. Çalışma koşullarının kötü olması, çocukların neredeyse bedava denecek ücretlere çalıştırılması, Reji ile tütün fabrikası çalışanları arasında anlaşmazlıklar doğmasına neden olmuştur. Öyle ki Reji kurulmasından itibaren Osmanlı Devleti'nde Reji karşıtı grevler yapılmış, hatta kimi bölgeler silahlı çatışmalara tanıklık etmiştir.

Tablo 3: 1914'te Samsun Reji Fabrikasında Çalışan İşçi Sayısı

Çalıştığı Daire	Toplam	Kadın	Erkek
Sigara Dairesi	100	84	16
Harman Dairesi	127	109	18
Paket Dairesi	81	52 (küçük kız)	29
Kutu Dairesi	19	19	-
Ambalaj Dairesi	4	1	3
Hıdmet-i Dahiliye	10	-	10
Kıyhane Dairesi	30	-	30
Toplam	371	265	103

Kaynak: Günaydın, G. G. (2015). s.109.

Reji İdaresi tütün fabrikalarında halkın emeğini sömürürken, idarenin üst yönetim kademelerinde halktan çalışan bulundurmamış genellikle kendi yandaşlarından ülke vatandaşlarına istihdam sağlamıştır. Tablo 4'teki Samsun ili Reji Nezareti örneğinden görüleceği gibi Reji Kurumu'nun yönetici kadrosunu ağırlıklı olarak yabancı ülke vatandaşları oluşturmuştur.

Tablo 4: 1904 yılında Samsun Reji Nezareti Yöneticileri

Nazır	Mösyö Alfred Vital
Muhasebeci	Mösyö Viş
Nezaret-i Dava Vekili	Agah Bey
Baş Muhammin	Mösyö Liyadi Arsilan
Fabrika Dairesi Nazır Muavini	Mösyö Perdikari
Direktör	Veliyüddin Efendi
Muavin	Mösyö Arlo
Muhasebeci	Aftonyadi Efendi

Kaynak: Günaydın, G. G. (2015). s.115.

Tütün Rejisi tütünden alınan vergi gelirlerini kendisi toplamaktaydı. Osmanlı'dan alınan tüm tütün vergileri, yaprak sigaralarıyla çığnemelik tütün olan enfiyeden alınan dahiliye resmi, kıyılmış tütün ve sigara ithalatına konu olan vergi, İran, Mısır, Romanya, Karadağ ve Girit'e gönderilen tütünden alınan mururiyye vergisi, tütün satış izin belgesi vergisi olmak üzere tütün vergilendirmesi yapmak Reji'nin sorumluluğundaydı. Osmanlı Devleti aşar vergisi dışında tütünden herhangi bir vergi alamayacaktı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu büyük bir vergi gelirinden mahrum kalmıştır.

Üreticinin izinsiz üretim yapması, yerel yöneticilerin üretici kayırması, memurların işlerinde gerekli özeni göstermemesi özellikle de tütün kaçakçılığının önlenmesi nedeniyle Reji İdaresi

“Kolculuk” adı verilen güvenlik birimi oluşturmuştur. Reji’nin tütün kaçakçısı tanımı hayli genişti: “Tarlasına izinsiz tütün ekimi yapan çiftçi; dükkânında kaçak tütün bulunduran tütün bayisi; tütünü ruhsatsız nakleden çiftçi, tüccar veya nakliyecisi; tarlasına izinsiz ektiği tütünü kendisi pazarlayan üretici ve kaçakçılık işini meslek olarak kabul eden gruplar-gayri resmi tütün tüccarları” kaçakçı sayılmıştır(Dığıroğlu, 2007). Reji İdaresi’nin tütüne düşük fiyat verme politikası, üretimi kısıtlaması, üretim yapmak isteyen çiftçiye birtakım zorluklar ve şartlar getirmesi, tütünün kendi ambarlarında depolanması zorunluluğu ve benzeri nedenler tütün kaçakçılığını cazip hale getiriyordu. Reji’nin kolluk kuvvetleri Osmanlı Devleti’nin jandarma ve polis gücünün üzerinde bir örgütlenmeye bağlanmıştı. Halkın da Reji İdaresi’nden en çok şikayetçi olduğu konu olan kolluk, kaçakçılarla mücadele adına her türlü çatışma ve ölüm olaylarına rağmen uygulamalarına devam etmekteydi.

3.2.Reji İdaresi’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Yapısında Meydana Getirdiği Değişiklikler

Tütün üretimi ve vergilendirilmesi alanında her türlü yetkinin ve sorumluluğun Reji Şirketi’ne devriyle Osmanlı İmparatorluğu’nda radikal bir değişikliğe gidilmiştir. Reji tütünün üretimi ve fiyatlandırmasını kendi tekeli doğrultusunda yaptığından genellikle düşük fiyat vermekte, çiftçiyi kaçakçılığa sevk etmekteydi. Daha önce olmadığı kadar kaçakçılık faaliyetleri gelişmiş, hayatını idame ettirmek isteyen çiftçi için bir zorunluluk haline gelmişti. Reji’nin kaçakçılıkla mücadele için oluşturduğu kolluk adı verilen güvenlik güçleri genellikle sorunlu insanlardan meydana getirilmekle beraber halkı baskı ve zulümle düzene getirmeye çalışıyorlardı. Kaçakçılık mücadelesi uğruna halkı öldürmekten çekinmiyor genellikle silahlı müdahalelerde bulunuyorlardı.

Reji İdaresi’nin kurulmasıyla tütün üretimi rejinin elinde toplanmış, rejiden izin almadan üretim yapmak kaçakçılık ilan edilmiştir. Dolayısıyla birçok tütün üretim atölyesi kapanmış, yeterli toprağı bulunmayan çiftçi üretim yapamamış, tütüne bağlı yan kollar dağılmış sonuç olarak birçok kişi işsiz kalmıştır. Reji kendi kurduğu fabrikalarda yöre halkından birçok kişiyi istihdam etmiştir yalnız işçinin emeğini sömürü niteliinde kullanması ve düşük ücret, çalışanları memnun etmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu içinde yabancı tüccarların, banka çalışanlarının, mühendislerin ve Reji yöneticilerinin sayısının çoğalması, modern mekânlarla olan ihtiyacı da büyötmüştür. Kentteki yeni oluşumlara zamanla lüks oteller, saat kulesi, dernekler ve spor tesisleri eklenmiştir (Öztürk ve Keskin, 2013). İnşa edilen yapılar kentin görünümünde ve kent yaşamının düzeninde değişiklikler yaratmıştır. Reji Şirketi çalışanları burjuva ailelerinin vakit geçirebilmesi için yeni mekânlar oluşturulmuş, burjuva çocuklarının kaliteli eğitim alabilmeleri için Avrupa tarzı kolejler inşa edilmiştir. Ülkenin değişik yerlerinde dernek ve spor kulüpleri açılmış, tenis kulübü faaliyete geçirilmiştir.

Reji Şirketi’nin kurulmasıyla kredi sağlayanlarla çiftçiler arasındaki finansal ilişkiler değişmiştir. Eskiden üreticiye kredi sağlayan toprak sahibi eşrafın, artık devletin ve Reji Şirketi’nin de kredi kanallarını açmasıyla elde ettiği karları azalmış, eski tefeci ilişkileri nispeten zayıflamıştır. Reji’nin faaliyete geçmesiyle ticaret hacminin büyümesi, tütün üreticileri ile tüccarların kredi ihtiyaçlarını artırmaktaydı.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşları finanse etmek amacıyla başladığı borçlanma macerası, devletin vergi gelirlerini teminat olarak yabancılara bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca tütün gelirlerinin toplandığı Reji Şirketi kurularak tütünün üretiminden satışına kadar her türlü ayrıcalık yabancı sermayeye devredilmiştir. Reji İdaresi’nin ülkenin çeşitli yerlerine kurduğu fabrikalar yöre halkına iş imkânı sağlamasına rağmen bölgedeki mevcut üretim yapısını bozarak küçük atölye ve işyerlerinin kapanmasına yol açmış birçok kişiyi işsiz bırakmıştır. Ayrıca hem düşük ücretli hem de kadın ve çocuk işçi istidam etmiş, çalışanın emeğini sömürü niteliğinde kullanmıştır. Tütün ticaretinin artması, Osmanlı ile Avrupa ülkeleri arası ticari ilişkileri olumlu yönde etkilemesinin yanında ülke içinde yabancı tüccarların, banka çalışanlarının, mühendislerin ve Reji yöneticilerinin sayısının çoğalması, lüks oteller, saat kulesi, dernekler ve spor tesisleri gibi yeni oluşumların ortaya çıkmasına neden olmuş sosyal yapıda değişimleri beraberinde getirmiştir. Fakat çıkan ayaklanmalarda halka karşı

kullandığı güç, birçok kişinin ölümüne neden olması ve tütünün tek alıcısı olması tekelini kullanarak tütüne, kendi çıkarlarını gözeterek olabildiğince düşük fiyat vermesiyle kaçakçılık faaliyetlerini hızlandırması, Reji İdaresi'nin Osmanlı topraklarında oluşturduğu olumlu yapının yanında çok hafif kalmıştır.

Uzun süre Osmanlı kaynaklarını sömüren Reji Şirketi kendi kâr marjını yükseltmek adına her türlü faaliyeti uygulamaktan çekinmemiştir. Zaman zaman halkla çatışmaya giren, işçinin emeğini sömüren, tekel gücünü kullanarak düşük fiyat politikası güden Reji Şirketi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sinyali niteliğindedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da faaliyetlerini sürdüren Reji Şirketi'nin, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra imtiyazlarının kaldırılması için çalışmalar başlatılmıştır. 1929 yılında 4 milyon Türk Lirası'na satın alınan Reji İdaresi'nin yerine Tütün İhisarı kanunu çıkarılmış ve bu kanunla Reji İdaresi'nin yetkileri devlet eline geçmiştir. Çağın getirdiği değişime zamanında ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğu'nun dışa bağımlılığının artması sanayi ürünlerinin dışarıdan temin edilmesini ve borçlanmayı beraberinde getirmiştir. Faaliyet gösterdiği yıllarda halk tarafından iyi karşılanmayan Reji İdaresi Osmanlı Devleti'nin sanayi inkilâbını tam anlamıyla yaşayamaması, hayata geçirememesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Anbar, A. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914, *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi*, 1(84), ss.17-37.
- Anderson, O. (1964). "Great Britain and the Beginnings of the Ottoman Public Debt 1854- 55, *The Historical Journal*, 7(1), ss.47-63.
- Cezar, Y. (1986). Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Değer, A. ve Anbar, A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar, *Maliye Finans Yazıları*, 24(87), ss.27-49.
- Dıñoğlu, F. (2007). Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), ss.137-159.
- Eldem, V. (1970). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erlar, M. Y. ve Edinsel, K. (2011). Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), ss.230-247.
- Genç, M. (2009). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Günaydın G. G. (2015), Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, ss.105-116
- Güran, T. (1989). Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karamursal, Z. (1989). Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kazgan, G. (1999). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Altın Yayınları.
- Keskinkılıç, E. (2000). Reji İdaresi ve Kuruluşu, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(5), ss.657-677.
- Keskinkılıç, E. (2013). İki Türk Hanedanlığı'nda Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde ve Kaçkarlar'da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler. *Turkish Studies*, 8(11), ss. 175-192.
- Kopar, M. ve Yolun, M. (2012). 16- 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış, *History Studies*, 4(1), ss.335-358
- Oktar, T. (1992). Osmanlı Devletinde Reji Şirketi, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Oktar, T. ve Alan, M. M. (2018), Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925),

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 9(29), ss.28-38.

Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 38, ss. 49-68.

Öztürk, M. Y. ve Keskin, N. E. (2013). Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak. *Calisma ve Toplum*, 37(2), ss.91-118.

Şeker, M. (2007). Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma, *Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(2), ss.115-134.

Tezel, Y. S. (1982). Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950), Ankara: Yurt Yayınları No:4.

Tunçel, A. K. ve Yıldırım, M. (2014). 1845-1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu?, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), ss.1-26

Yeniay, İ. H. (1964). Yeni Osmanlı Borçları Tarihi. İ.Ü.İktisat Fakültesi, İstanbul: Ekin Basımevi Yayın No: 150.

Yılmaz, B. E. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4, ss.186-198.